

БОРБА ПРОТИВ ТЕРОРИЗМА ИЗ УГЛА РЕДЕФИНИСАНЕ БЕЗБЕДНОСНЕ ПАРАДИГМЕ И ТЕОРИЈЕ ПОЛИТИКЕ*

Милован Р. Суботић** и Милош Р. Миленковић
Универзитет одбране у Београду,
Институт за стратегијска истраживања

У актуелном, и умногоме реконфигурисаном, поимању савремене безбедности, држава више није препозната као главни, или боље речено једини, предмет интересовања и изучавања безбедности. Проширивање и продубљивање концепта безбедности, у безбедносну је агенду укључило читав низ недржавних актера и референтних објеката. На овај начин измењен, контекст безбедности који у средште интересовања, изнад свега, ставља човека-појединца и његову потребу за безбедношћу и сигурношћу као есенцијалну потребу, представља предуслов за стварање мирних и стабилних друштава. Одређивање појединца за референтног објекта безбедности установило је облик људске безбедности и отворило научни проблем теоријског разматрања односа појединачне и националне безбедности, односно безбедности државе, при чему се безбедност појединца и друштвених група, које, у коначном, творе појединци, посматра изван традиционално схваћене националне безбедности, посматрајући безбедност појединца.

У напорима за разумевање феномена који се нашао на пиједесталу битности научних делатника који проучавају област политичког насиља, те правног и репресивног одговора на исти, а реч је свакако о тероризму, може се закључити да, у највећем броју случајева, одговор на тероризам који не уважава његов рушилачки потенцијал по људска права и, последично, људску безбедност носи битне мањкавости. С тим у вези, овај рад ће покушати да укаже на међузависност феномена: екстремизам – тероризам – терор, као свеобухватну нит која успева да на један сублимишући начин одговори на алгоритам опасности према међународној, националној и, у ширем дискурсу безбедносне културе, до сада најмање апострофираној, људској безбедности.

Кључне речи: *екстремизам, тероризам, терор, људска права и слободе, људска безбедност*

* Рад је настао као део пројекта: „Идентификовање савремених асиметричних претњи угрожавања безбедности“, који реализује Институт за стратегијска истраживања.

** Аутор је научни сарадник Института за стратегијска истраживања, milovan.subotic@mod.gov.rs

Увод

Пристап људској безбедности релативно је нов и специфичан је по томе што је примарно усмерен на индивидуални ниво, односно на лични осећај безбедности појединаца, који може бити условљен различитим чиниоцима. За разлику од традиционалног приступа, који је безбедност људи посматрао као безбедност у односу на спољно окружење, концепт људске безбедности има за циљ да несигурност и ративост појединаца постави у први план и омогући нам да разумемо неке од главних процеса који на први поглед нису јасно видљиви, а који угрожавају животе људи из дана у дан. Три „стуба“ на којима концепт људске безбедности почива јесу слобода од страха, слобода од депривације и слобода да се живи достојанствено. Иначе, депривација као можда и најзанемариванија слобода из корпуса људске безбедности, одређује се као стање потпуно или недовољно испуњених психичких, социјалних или емотивних потреба људи.¹ Такође, депривација се испољава и као незадовољство које људи осећају онда када упореде свој друштвени положај са другима и схвате да су у неповољнијој ситуацији од њих. Када говоримо о депривацији као осећању ускраћености у погледу онога на шта неко „верује да има право“, реч је о тзв. релативној депривацији.² Сматра се да је безбедност људи обезбеђена уколико су све три поменуте врсте слободе достигнуте, односно ако људски животи нису ни на који начин угрожени, уколико су обезбеђени пристојни услови за живот, те уколико се појединци осећају безбедно и уважавано у свом ужем, али и ширем окружењу.³

Може се рећи да је безбедносна агенда савременог света постала богатија за појам људске безбедности од саопштења Извештаја о људском развоју⁴ од стране Развојног програма Уједињених нација (УНДП) из 1994. године. Суштина овог Извештаја је заснована на ревитализацији оних великих идеја из историје људске мисли, које говоре о слободи од страха и слободи од ускраћености. У том контексту се на људску безбедност гледа као на знатно ширу глобалну стратегију која се не би задовољавала само превенцијом насилних сукоба, већ се инсистира на доброј владавини, приступу образовању и здравственој заштити, осећању човека да може остварити своје личне планове, те смањивању сиромаштва, увећању економског раста, елиминисању ризика од сукоба, као међусобно повезаних категорија који акценат безбедности померају са националног нивоа ка човеку и његовој заједници: „Људска безбедност је дете које није умрло, болест која се није проширила, радно место које није угашено, етничка напетост која није букнула у насиље, дисидент који није осуђен. Људска безбедност се не бави оружјем, она се бави људским животом и достојанством.“⁵

¹ Више у: Видановић, Иван, *Речник социјалног рада*, Београд, 2006.

² Према: Walker, Iain; Smith, Heather J., *Relative Deprivation: Specification, Development, and Integration*, Cambridge University Press, 2002.

³ Диференцијација људских слобода преузета је из: SECONS – група за развојну иницијативу, <http://secons.net/topics.php?t=34>, приступљено 17.5.2017.

⁴ Пре УНДП извештаја који је коначно уобличио Махбуб ул Хак вођене су значајне расправе које су омогућиле и то да Канада усвоји концепт људске безбедности као приоритет у спољној политици, као и да са радом почне Комисија за људску безбедност УН.

⁵ United Nations Development Program, *Human Development Report*, New York, Oxford University Press, 1994, p. 23.

Такође, савремена политичка теорија, тачније њен партикуларитет који проучава политичко насиље, на друштвене појаве попут екстремизма, тероризма и терора, гледа као на однос силе, насиља и владавине. Тако се тероризам често посматра као „насиље одоздо“, терор као „насиље одозго“, док се екстремизам сматра њиховим кохезивним фактором и заједничким садржиоцем, тј. основом и тероризма и терора. Интеракције из овог својеврсног троугла, као и (не)намеран погрешан одговор на тероризам, у значајној мери могу бити кључна опасност по људска права и људску безбедност, што је и главна тема овог рада.

О односу људске безбедности и људских права

Чињеница је да је људска безбедност у најтешњој корелацији са људским правима. Међузависност ових појмова отворила је бројна питања, па ипак се чини да су на нивоу теоријске и емпиријске расправе утврђена барем два. Прво је да је безбедност, сама по себи, људско право и други као неминовност, да се концепт људске безбедности умногоме ослања на теоријски дискурс, праксу и оквир концепта људских права. Још је Универзална декларација о људским правима из 1948. године недвосмислено указала на то да је безбедност, уз право на живот и слободу, основно људско право. Декларација суштински говори о томе да свако има право да буде признат као правни субјект (чл. 6), да сви имају право на подједнаку заштиту закона (чл. 7), да свако има право да га надлежни национални судови ефикасно штите од дела кршења основних права која су му призната уставом или законима (чл. 8), да свако има право на правично суђење (чл. 10), да свако има право на држављанство (чл. 15), да свако има право на школовање (чл. 26) итд., док, с друге стране, помиње да свако има право на слободу кретања и избора места становања (чл. 13), мисли, савести и вере (чл. 18), мишљења (чл. 19), мирног збора и удруживања (чл. 20), учествовања у културном животу заједнице, уживања у уметности и учешћа у научном напретку и у добробити која отуда проистиче (чл. 27) итд.⁶

Међутим, мада у први мах привлачна, ова подела никада не може бити доследно спроведена, пошто се већина права налази „негде између“. Тако нпр. најважније људско право – право на живот, било би према овој класификацији и слобода (зато што се своди на захтев да држава незаконито не посеже за њим) али и право (зато што је држава дужна да штити свачији живот од незаконитих насртаја других). Слично би се могло приметити и за већину осталих права, односно слобода. Из тих разлога, сем ако другачије није назначено, изрази „људска права“ и „људска права и слободе“ обично се схватају и користе као синоними, с тим да се подразумева да и када се помињу само „права“, заправо се мисли на права у ширем смислу, обухватајући ту и она права које се ближе дефинишу као слободе.⁷ Према Кривокапићу, термин „људска права и слободе“ представља други, прецизнији назив за људ-

⁶ Krivokapić, Boris, „Pojam ljudskih prava“, *Strani pravni život*, 1/2017, Institut za uporedno pravo, Beograd, (9-20), str. 12.

⁷ Исто.

ска права. Он истиче како „његово коришћење, самим тим и разликовање између људских права и слобода, има за циљ да укаже на то да су појединци, односно групе овлашћени да од власти (државе) захтевају активно понашање ради обезбеђења зајамчених им права, док је у другим случајевима у питању њихова слобода од уплитања власти (државе) од које се, сходно томе, тражи само да се не меша (да не омета уживање односних слобода)“.⁸ И код других мултилатералних докумената,⁹ појам безбедности се односи на појединца као субјекта права и недвосмислено је да институционална веза између концепта људских права и концепта људске безбедности апсолутно постоји.

Поред тога људска безбедност, као изведен појам и нов друштвени и безбедносни концепт, нема ту преко потребну друштвену подршку нити располаже са институционалним и теоријским капацитетом са којим располаже, у међународном праву признат и у пракси прихваћен, концепт људских права. Стога се људска безбедност ослања, како на ову инфраструктуру, тако и на део академске и стручне аргументације већ развијене у доктрини људских права. Међутим, упркос томе што још увек тражи своје место у међународном систему вредности уочљиво је да је концепт људске безбедности повратно деловао на људска права у смислу њиховог друштвеног оснаживања. Елен Зајденстикер (*Ellen Seidensticker*), с правом примећује да људска безбедност може да ублажи утицај државе на остваривање права, посебно ако се у уставно-правној аргументацији овај концепт доведе у равноправни нормативни положај са статусом који има концепт националне безбедности, те примећује да ако би се овај баланс успоставио, безбедност људи не би била занемарена у корист безбедности државе.¹⁰ Иста ауторка фокусирајући се на напетости између појединих врста људских права, као и на дилему о приоритетима прве и друге корпе људских права, предочава на капацитете концепта људске безбедности у погледу превазилажења тих унутрашњих конфликта. По њој људска безбедност може да пружи нов приступ уравнотежењу грађанско-политичких и социјално-економских права.¹¹ Најзад, најчешћи и најуочљивији индикатор људске безбедности свакако јесу угрожавања људских права, а инсистирање на поштовању људских права је најсигурнији пут ка постизању пуне људске безбедности.

За разлику од људских права која располажу са институционалним механизмима, људска безбедност се ослања на вредносни систем појединца, односно на субјективно осећање о томе да ли се осећају угроженим или не. У том смислу људска безбедност је шири основ од људских права и претендује да постане парадигма вредности у глобалном свету. Она обухвата многе категорије које концепт људских права својим теоријским апаратом и институционалним механизмима не покрива.

⁸ Исто, стр. 11.

⁹ Пакт о грађанским и политичким правима, Европска конвенција о људским правима и основним слободама, Америчка декларације о правима и дужностима човека, Афричка повеља о правима људи и народа. и сл.

¹⁰ Према: Ellen Seidensticker, *Human Security, Human Rights and Human Development*, paper presented at the Kennedy School, Harvard University, 2002.

¹¹ Исто.

Савремени тероризам – претња држави и(ли) претња човеку

После напада на Пентагон и Светски трговински центар готово да нема државе која није осудила тероризам и прикључила се борби против овог негативног феномена данашњице. Без процена о реалној угрожености, државе су понесене страхом, а можда и из страхопоштовања према САД, кренуле сличним путем и уврстиле тероризам међу највеће и најопасније претње националној безбедности. Када су САД прогласиле рат против тероризма 7. октобра 2001, означиле су тероризам као универзалног непријатеља против кога све цивилизоване нације треба да се боре.¹²

Тероризам је претња која, с обзиром на учесталост појављивања у неким земљама, представља незнатну претњу у односу на многе друге, упорније, интензивније, чешће. Међутим, његова снага лежи у спектакуларности, неочекиваности и великој дози страха и неизвесности коју је у стању да произведе на било ком крају планете. Ипак, оно што изазива код држава највећу забринутост јесте непостојање познатог непријатеља кога је могуће санкционисати, и то што тај непознати непријатељ бира најрањивије мете – грађане. То могу бити, и најчешће јесу, цивили, али и припадници безбедносних снага. Невини цивили као мете терориста називају се и „меке мете“ (*soft target*), јер су готово увек потпуно немоћни да се одупру злочиначком акту који је усмерен против њих.¹³ Управо нападом на најрањивије мете, терористи шаљу поруку држави о немоћи да их заштити.

Према истраживању америчке непрофитне истраживачке организације RAND¹⁴, исламистички терористи, бирајући модел „меких мета“, настоје да казне америчку владу за војно присуство на њиховим територијама много ефикасније него нападом на очекиване мете, које су на напад припремљене, а тиме и заштићеније. Тешкоће извођења напада на истакнутим јавним местима подстакле су процес измештања напада према „мекшим метама“ као што су спортски стадиони, шопинг центри, болнице, ресторани, ноћни клубови, биоскопски комплекси, пословне зграде, аеродроми и железничке станице. Због велике концентрације људи који се обично окупљају на оваквим локацијама, шанса за постизање што већих губитака значајно расте.¹⁵ Чак и када се терористички напади очекују, избор мете, времена, места и начина напада изненађују државу, домаћу и међународну јавност, чиме се стварају неизвесност, несигурност, паника и страх да је свако потенцијална жртва.¹⁶

¹² Taddeo, V., „U. S. Response to Terrorism: A Strategic Analysis of the Afghanistan Campaign“, *Journal of Strategic Security*, 3(2), 2010, стр. 27–38.

¹³ Мијалковић, С., Бајагић, М., *Организовани криминал и тероризам*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012, стр. 342.

¹⁴ RAND Corporation (Research And Development, срп. Истраживање и развој), америчка је глобална политичка *think tank* организација. Основана је 1946. године као научна организација на пројектима америчког ратног ваздухопловства и *Douglas Aircraft Company*. Бави се изразом дугорочних прогноза и сценарија, углавном за Оружане снаге САД. Седиште организације је у Санта Моника, Калифорнија.

¹⁵ Libicki, M., Chalk, P., Sisson, M., *Exploring Terrorist Targeting Preferences*, Santa Monica, Arlington, RAND Corporation, Pittsburgh, 2007. стр. 75 и 76.

¹⁶ Мијалковић, С., *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011. стр. 222.

Традиционалне државне вредности, попут територијалног интегритета, нису циљеви ни мете терористичких напада. Управо је ово становиште главна потпора мишљењу да је тероризам, пошавши од лествице приоритета, пре свега проблем људске безбедности, а тек онда и политичке и економске стабилности и других вредности савремене државе. Најновији терористички напади све више потврђују претпоставку да ће се напади одигравати тамо где је концентрисан велики број људи и на местима која до тада нису била уобичајене тачке напада.

Један од највећих проблема по саму државу и њену политичку стабилност, јесте државно-спонзорисани тероризам који је, упркос ризику, за многе државе постао нарочито примамљив инструмент спољнополитичког утицаја.¹⁷ Иако истраживања показују да мотиви тероризма могу бити идеолошки или верски засновани, савремени, добро организовани тероризам постао је моћно политичко оружје које не опстаје само захваљујући идеолошкој индоктринацији. У њега поједине државе чак улажу велике износе новца, који је постао највећи мотиватор за регрутацију будућих терориста, и постао велика опасност за она подручја која имају низак животни стандард и лоше услове живота, рада, образовања и слично. Дугорочно, победа у рату против тероризма значи победу у борби идејама, због тога што су то идеје које безвољне претварају у убице вољне да убијају невинне жртве. Док је рат против тероризма борба идеја, то није борба између религија.¹⁸

Најзад, колико је човек угрожен терористичким нападима сведоче и последице терористичких аката. Већина њих, било директно или индиректно, представљају егзистенцијалну претњу по човека. Оне се манифестују као угрожавање живота људи, затим здравствене и социјалне безбедности људи, те повећање националног и верског екстремизма и тензија, стварање неповерења грађана у државу и државне органе и слично.¹⁹

Тероризам свакако представља претњу држави и њеној безбедности, али није класичан проблем националне безбедности. Њиме се не угрожавају традиционалне вредности попут државних граница, нити се угрожава опстанак нације, ни државе. Терористички акти највеће последице остављају по човека и његове вредности. Однос тероризма и људске безбедности је вишеструк. Супротстављање тероризму представља начин заштите основних људских вредности, с обзиром на то да су мете и циљеви терористичких напада све чешће људи. Мере које се предузимају против тероризма не смеју ни на који начин угрозити људску безбедност, а тиме ни људска права, која су у основи људске безбедности. Борба против тероризма мора бити оштра и неумољива, али и сама оставља врло често негативне последице по невинне грађане. Наиме, постојећа права грађана могу се ограничити законским ограничењима права и слобода које су терористи злоупотребили или њиховим рестриктивним тумачењем.²⁰

¹⁷ Више у: Laquer, W., „Terrorism“, Hughes, W. C., Meng, L. (eds), *Security Studies – A Reader*, Routledge, London – New York, 2011, стр. 417–421.

¹⁸ Ј. Шарановић, М. Суботић, „Исламистички екстремизам на Балкану и војни аспект проблема“, *Политика националне безбедности*, Београд, 2/2014. (109-135), стр. 130.

¹⁹ Мијалковић, С., *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011. стр. 232.

²⁰ Dimitrijević, V., „Terorizam i ljudska prava posle 11. septembra 2001. godine“, *Reč – časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 69/15, Београд, 2003, стр. 85–103 (97).

С друге стране, занемаривање неких од најважнијих проблема људске безбедности, попут сиромаштва, незапослености, дискриминације, кршења основних људских права и сл., ствара погодне услове за процват тероризма и ширење мреже терористичких активности. Незапослени или, најчешће последично, криминализовани млади људи плодно су тле за прихватање терористичке идеологије, а друштво треба да да приоритет легитимним начинима зарађивања за живот овим младим људима.²¹

Поједини аутори истичу још и да непоштовање грађанских и политичких права, које се манифестује систематским искључивањем одређених група из политичких процеса, може код њих да створи осећај да немају другог избора сем да посегну за неконвенционалним средствима партиципације, укључујући и најекстремнији – тероризам.²² Аутори исто закључују и када су у питању егзистенцијална права, тј. основне људске потребе. Неуспех владе да се стара о основним потребама својих грађана чешће је показатељ занемаривања него проактивне злоупотребе права, и вероватно је да ће тероризам „процветати“ онда када појединци осећају да су друге опције ограничене због релативно затвореног политичког система у држави.²³ Све изнето недвосмислено указује да борба против тероризма свој корен има у борби за бољи људски положај, поштовање основних права и сигурну егзистенцију.

Да би се са успехом водила борба против тероризма, а истовремено штитила људска безбедност, неопходно је постићи компромис између ова два, како је пракса досад показала, тешко спојива циља. Идеално решење било би тежити процесу еманципације, како теоретичари људске безбедности предвиђају, тј. крајњем ослобађању од терористичке претње. Међутим, стварност је тренутно превише комплексна за овако идеалистичко решење, па је у таквим условима пожељно концентрисати се на унапређивање постојећих и изналагање потенцијалних начина што боље превенције и заштите. Осим побољшања материјалних услова живота, значајно је континуирано радити на изградњи безбедносне културе друштва, која мора да се заснива на дијаметрално супротним поставкама у односу на културу насиља. „Иако је немали број оних који сматра да је насиље урођено човеку, културни образац насиља је све, само не урођен. Он је научен, и стога посебну пажњу треба посветити томе како је конструисан и презентован субјект тероризма и каква је његова идеолошка употреба“.²⁴

Нормативни аспект борбе против свих оних услова који стварају плодно тле за тероризам јесте битан, али је још битније поштовање тих норми у пракси. Уставом и законима морају бити гарантована, али и у пракси уживана социјална и политичка права, као и права мањина, јер тероризам најчешће добија форму бунта против репресије и неједнакости. Један од истакнутијих критичара америчког одговора на терористичке претње, Мајкл Чосудовски (Chossudovsky) је указао на неадекватност постојећих начина реаговања на тероризам. То подразумева и критику фабриковања теро-

²¹ Kaldor, M., „Strengthening Civil Society“, Weinberg, L. (ed.), *Democratic Responses to Terrorism*, Routledge, London – New York, 2008, стр. 27–39 (37).

²² Callaway, R., Harrelson-Stephens, J., „Toward a Theory of Terrorism: Human Security as a Determinant of Terrorism“, *Studies in Conflict & Terrorism*, 29, Routledge, London – New York, 2006, стр. 773–796 (776).

²³ Исто, стр. 779-780.

²⁴ Nef, J., „Terrorism and the Pedagogy of Violence: A Critical Analysis“, Nelles, W. (ed.), *Comparative Education, Terrorism and Human Security*, Palgrave Macmillan, New York, 2003, стр. 47–62 (55-56).

ристичке претње и унилатералистичког одређења претње креирањем Пентагонове „црне листе“ држава-спонзора по нејасним и селективним критеријумима.²⁵ Поред тога што и сам терористички акт представља кршење бројних људских права и угрожава људску безбедност, борба против тероризма често се користи као изговор за кршење људских права. Закључује се, стога, да се не посвећује довољно пажње озбиљној превенцији тероризма кроз сасецање његових корена и елиминисање његових узрока, већ се реагује селективно, најчешће на темељу тренутних интереса и политичких калкулација. Стога се најчешће реагује тек када се догоди терористички акт који је нанео велику штету, те борба против тероризма поприма ретрибутивни карактер. Дакле, уместо да борба против тероризма буде синоним за кршење људских права, механизме државе треба усмерити ка томе да борба против тероризма буде увек у функцији заштите и унапређења људске безбедности.

Људска права и слободе као таоци борбе против тероризма

Опште је познато да тероризам крши права како својих директних, тако и својих секундарних жртава. Тешко да постоји и једно међународно признато људско право на које дело окарактерисано као терористичко не утиче: право на живот, право на физички интегритет (забрана мучења, нељудског опхођења и понижавања), слобода и безбедност личности, право на приватност, слобода мишљења, савести и вероисповести, слобода изражавања, слобода окупљања и удруживања, право на мирно уживање имовине. Стога тероризам и јесте морално неприхватљив, баш због тога је правно гоњење и кажњавање починилаца терористичких дела оправдано. Тероризам сведочи о моралној отупелости људи који му прибегавају, о њиховом циничном уверењу да невиност није важна кад је у питању остварење терористичких циљева, или да терористи заправо воде рат против смртних непријатеља, рат у ком су сва средства дозвољена.²⁶

Терористи никад заправо нису постигли оне грандиозне циљеве које стално наводе као сврху својих активности. Анархисти нису уништили ниједну државу. Италија није постала оно што су Црвене бригаде (*Brigate Rosse*) желеле. Немачка никад није доживела социјалистичку револуцију о којој је маштала Фракција црвене армије (*Rote Armee Fraktion*). Урбана герила из Латинске Америке није успела да утемељи комунистичка друштва на том континенту. ИРА није успела да одвоји Алстер од остатка Уједињеног Краљевства, и тако даље, и тако даље. Међутим, један циљ терористи су увек успевали да остваре, па макар и делимично: многи од њих су, наиме, тврдили да желе да раскринкају државу коју нападају, да је натерају да покаже своје ружно лице, нарочито ако та држава тврди да је демократска. Откако су се шездесетих појавили велики, интернационализовани таласи тероризма, живот је у многим земљама постао далеко мање угодан и мање слободан.²⁷

²⁵ Према: Chossudovsky, M., *America's 'War on Terrorism'*, Pincourt, Global Research, 2005.

²⁶ Dimitrijević, V., „Terorizam i ljudska prava posle 11. septembra 2001. godine“, *Reč – časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 69/15, Beograd, 2003, стр. 85–103, 96.

²⁷ Исто, стр. 97.

Драматичне терористичке нападе или континуиране терористичке кампање увек је пратило осећање страха, па је јавност по правилу вршила притисак на своје политичаре и очекивала од њих да реагују одлучно, да предузму ефикасне мере контроле како би спречили сличне терористичке нападе, да суде људима за које се претпоставља да су повезани с терористичким круговима и да их казне како би одвратили потенцијалне терористе, или просто да се освете.²⁸

Елиминисање тероризма било би довољно тешко чак и да смо у коначном успели да објаснимо узроке његовог настанка. Тада би међународна заједница могла да се суочи с том врстом криминала не само путем репресивних мера него и уз помоћ ширих, систематичнијих мера које се не ослањају само на репресивни апарат и његов рад. Међутим, узроци тероризма не могу се недвосмислено утврдити, а поготову не узроци међународног тероризма. До сад се они нису могли убедљиво повезати са степеном развијености неке земље, политичким или економским тешкоћама, постојањем или непостојањем демократије и сл. Терористички узорак превише је мали да бисмо на основу њега могли да изводимо ваљане закључке. Зато до сада, ни на нивоу једне државе ни на међународном нивоу, и није било много озбиљних предлога за дугорочан, координисан приступ овом проблему и за уклањање корена и узрока тероризма. Реакције које чујемо одмах по неком мало драматичнијем терористичком нападу најчешће се не могу узети за озбиљно. Обично је реч о површним моралистичким осудама, а понекад се чак могу чути и речи симпатије за терористе и њихове декларисане циљеве. Такви су се коментари најчешће сводили на препоруке владама да удовоље захтевима терориста, а после тога, наводно, тероризма више неће бити.

Ако се узроци тероризма већ не могу одстранити, ако су захтеви терориста неприхватљиви или се никако не могу испунити, једино средство које држави или групи држава преостаје налази се у домену (полицијске) превенције или репресије путем законских санкција. И овде долазимо на терен угрожавања људских права, и то на три начина.²⁹ Пре свега, постојећа права могу се ограничити формалним законским активностима: рецимо, допуњују се постојећи закони, уводе се нови који ограничавају права и слободе које су терористи злоупотребили, а све с циљем да се терористима ограничи простор за делање и да се олакша њихово привођење и кажњавање. Друго, постојећи закони могу се протумачити и у нешто рестриктивнијем духу, понекад и у дискриминаторном, што ће утицати како на људе склоне терористичком насиљу тако и на ширу јавност. И треће, општа атмосфера страха, панике и подозривости утиче и на институције које спроводе законе, утиче на њихову моћ расуђивања и понашање у ситуацијама у којима користе своја дискрециона права. Било је случајева у којима су разјарени грађани узимали правду у своје руке и сами се старали о својој безбедности. У примерима после 11. септембра могли смо да видимо бројне иницијативе које су подсећале на то.³⁰

²⁸ Као битан чинилац екстремизма често се јавља страх, и то најчешће страх од непознатог. У савременој психолошкој литератури често се екстремизам означава као претерана (непримерена) реакција на страх од другог – непознатог. Више у: Суботић, М, *Екстремизам под окриљем религије*, Медија центар Одбрана, Београд 2015, стр. 51.

²⁹ Исто.

³⁰ Након напада од 11. септембра 2001. FBI је лишио слободе и без ваљаног правног основа држао више од 1.100 страних држављана. Више у: Sean D. Murphy, *Contemporary Practice of the United States Relating to International Law*, у: *American Journal of International Law*, vol. 96 (2002), str. 470, као и у: For whom the Liberty Bell tolls, *The Economist*, 31 August 2002, str. 18.

Најпроблематичније ограничење права која би иначе имале особе осумњичене или оптужене за кривична дела тероризма налази се у Војној наредби председника САД о лишавању слободе, третману и суђењу одређеним страним држављанима у рату против тероризма од 13. новембра 2001. Наиме, одељак 2 (а) примениће се на свако лице које није држављанин САД, а за које председник с времена на време и писменим путем процени да се основано може претпоставити да је такво лице у датом тренутку било или још увек јесте члан организације познате под именом Ал-Каида; учествовало, потпомагало или одобравало, или се удруживало како би починило дела међународног тероризма, или дела за његову припрему, а која су нанела штету или претила да ће нанети штету или су имала за циљ да нанесу штету или друге непожељне последице по САД, њене држављане, националну безбедност, инострану политику или економију.³¹ Према одељку 3, Секретар за одбрану је добио овлашћење да може ухапсити сваку особу на коју се ова наредба може применити, и да је може држати на одговарајућем месту изван или унутар САД, док је одељак 4. предвидео да ће лицима на која се ова наредба примењује судити војне комисије, и то за било које и за свако кривично дело за које су војне комисије надлежне, а за које се претпоставља да су их та лица починила. Чланове тих војних комисија именује сам Секретар који и одређује правила за вођење поступака пред војним комисијама. Оне као доказ могу да прихвате оно што би, према мишљењу председавајућег те војне комисије, „свака разумна особа прихватила као уверљиво“.³² Комисије могу да изрекну казне предвиђене важећим законом, укључујући ту и доживотни затвор и смртну казну.³³ Озбиљне замерке овој наредби могле су се упутити и са становишта међународних норми, нарочито оних у Међународном пакту о грађанским и политичким правима, који су САД ратификовале, док је наредба спорна и са становишта националног законодавства самих Сједињених Америчких Држава.³⁴

Сличне тенденције могле су се опазити и приликом ранијих таласа тероризма и ранијих терористичких злочина великих размера. Нека ограничења људских права којима је законодавац прибегавао у таквим ситуацијама остала су на снази. Колико су предрасуде битан део оваког размишљања, најбоље примењује Димитријевић када истиче како је „крајем XIX века сваки Рус је важио као потенцијални терориста“.³⁵ Током следећих неколико деценија полиција и групе које су се саме старале за своју безбедност прогањале су све анархисте, па чак и оне сасвим мирољубиве. Шездесетих и седамдесетих година XX века у Европи су сви радикални левичари и Палестинци одмах потпадали под сумњу да су терористи,

³¹ Dimitrijević, V., „Terorizam i ljudska prava posle 11. septembra 2001. godine“, *Reč – časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 69/15, Beograd, 2003, (85–103), стр. 100.

³² Исто, стр. 101.

³³ Више о тексту Наредбе, као и о анализи овог, до тада, преседана у законодавству САД, у: Jennifer Elsea, *Terrorism and the Law of War: Trying Terrorists as War Criminals before Military Commissions*, Congressional Research Service, Washington 2001.

³⁴ V. Letter from Law Professors and Lawyers to the Honorable Patrick J. Leahy, 5. децембар 2001, на: <http://www.yale.edu/lawweb/liman/letterleahy.pdf>.

³⁵ Dimitrijević, V., „Terorizam i ljudska prava posle 11. septembra 2001. godine“, *Reč – časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 69/15, Beograd, 2003, (85–103), стр. 102.

док је у Латинској Америци то важило за све комунисте. Сада су предмет општег подозрења муслимани или Арапи.³⁶

У прилог свему изреченом иду и потези најновије америчке администрације, нарочито залагање председника Трампа (*Donald Trump*) који је убрзо по ступању на дужност потписао извршну уредбу којом се на четири месеца суспендује улазак из-беглица у САД, као и привремено забрањује улазак у земљу држављанима Сирије и још шест муслиманских земаља. Трамп је овај чин образложио са „САД желе да приме само оне људе који воле Американце“³⁷ Такође, како се борба против тероризма може лоше одразити на питање људских права, слобода и безбедности, сведочи и пример Француске, која се након терористичких напада³⁸, суочила са, скоро већ двогодишњим, ванредним стањем чије је продужење већ шести пут ратификовао француски парламент. Иначе, институција ванредног стања, која је у историјском контексту веома често била сјајно тле за кршење основних људских права, неколико је пута проглашавана у Француској за време Алжирског рата који је почео 1955. године, али је од тада само једном уведена, и то 2005. године, током нереда у предграђима највећих градова.³⁹

Та мера омогућава Министарству унутрашњих послова да уведе кућни приговор особама чије активности могу да буду потенцијално опасне за безбедност земље, и за јавни ред и мир. Власти могу да наложе привремено затварање позоришта, биоскопа, ресторана и сала за састанке било које врсте. Дванаест група

³⁶ Током 2002. Године, Арапи су били предмет појачаног надзора у САД. Иако су власти порицале да се руководе расистичким назорима, остала је чињеница да су муслимани и Американци арапског порекла, па и муслимани уопште, саслушавани. Ово се нарочито односи на активирање програма FBI програма за систематско саслушавање, чијом применом је саслушано око 5.000 људи арапског порекла: *The Economist*, 31 August 2002, напомена 14, стр. 19, у: Dimitrijević, V., „Terorizam i ljudska prava posle 11. septembra 2001. godine“, *Reč – časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 69/15, Beograd, 2003, (85–103), стр. 103.

³⁷ „What it's like in the 6 countries on Trump's travel ban list“ <http://edition.cnn.com/2017/01/29/politics/trump-travel-ban-countries/index.html> приступ 14.4.2017.

³⁸ Ванредно стање уведено је у Француској 13. новембра 2015. године, после терористичког напада у којем је погинуло 130 људи и рањено више од 350.

³⁹ Такозвана приградска побуна у Француској одређена је физичким насиљем које је усмерено према ономе што називамо симболима западне културе. Ти су симболи полиција, аутомобили, продавнице и тржни центри. Полиција у том смислу представља државу, односно државни апарат, а аутомобили и продајна мјеста потрошачку културу. Но, ближа анализа показује унутрашњу улогичност напада на те симболе која је везана за културалне циљеве западне културе: аутомобили и продавнице предмет су жеља одређених материјализмом, хедонизмом и конзумеризмом, а полиција има друштвену функцију да спречава остварење тих жеља ванинституционалним средствима. Дуготрајно неостваривање жеља узроковало је колективно и снажно доживљене фрустрације социјално депримираних уселјеника друге генерације, а такве фрустрације су снажан покретач насиља. Палећи аутомобиле, разбијајући продавнице и друге објекте, те бацајући Молотовљеве коктеле на полицијске снаге, демонстранти су истовремено изразили прихватање културалних циљева и бес што те циљеве не могу остварити како, и колико, би желели. Појмовним апаратом Зугмунта Баумана, они су напали како средства „завођења“, тако и средства „репресије“ која системски сублимира савремени потрошачки капитализам Запада у настојању да обезбеди неопходан минимум друштвене интеграције. (Види више у: Bauman, Zygmunt, *Intimations of Postmodernity*, Routledge, London, NewYork, 1992.) Неједнака права и могућности за све француске грађане, која су иницирала ове немире, као и више забележених прекорачења овлашћења које је државни апарат користио за време, и након, ових немира, недвосмислено су указале на рањивост француског друштва, која ће се десетак година касније оголити кроз учестале терористичке нападе и ванредно стање које „потреса“ француско друштво од јесени 2015. године, до данас.

за људска права, укључујући *Amnesty International* и Опсерваторију за људска права, пре последње ратификације су позвале посланике да одбаце ванредно стање и нови закон.⁴⁰

У Француској живи између 5,5 и 6,2 милиона становника који упражњавају начела најмлађег монотеизма, односно 7,6 посто од укупног становништва, што је чини највећом муслиманском мањином у Европи. Од увођења ванредног стања које прогласио тадашњи председник Олан (*Francois Hollande*) уочено је низ активности које су за последицу имале кршење њихових људских права. Према HRW-у, док је између 350 и 400 људи стављено у кућни притвор, противтерористички одсек у париском тужилаштву отворио је само пет истрага повезаних с тероризмом.⁴¹ До 1. новембра, очекује се да ће Парламент усвојити нови закон о борби против тероризма, што је једно од обећања председника Макрона (*Emmanuel Macron*) из предизборне кампање. Тим прописом би се ојачале мере у борби против тероризма и општа унутрашња безбедност земље, како би у догледно време било укинута ванредно стање.⁴²

Закључна разматрања

Тероризам је, без сумње, највећа актуелна опасност за савремени свет откако је срушен биполарни систем. Занимљиво је да крај хладног рата није довео до унапређењег система безбедности и до веће владавине међународног права. Напротив, каже Пол Вилкинсон, „дошло је до ширења светског нереда у којем су огорчени етнички и етничко-религијски сукоби постали карактеристичан вид ратовања од Кавказа и Балкана до јужне Азије и средишње Африке“.⁴³ Ако је то тако онда је природно да се светска заједница озбиљније и организованије, нарочито у смислу јаче међународне сарадње, мора позабавити феноменом тероризма. Зато је неопходно, прво, испитати узроке, економске, политичке и друге, који рађају ту појаву и, друго, коначно дати јасну и недвосмислену дефиницију тероризма (шта је тероризам и које све његове радње подлежу санкцијама). Сазнање о његовим коренима претпоставка је успешне борбе против тог светског зла. Ово друго изузетно је важно да се под изговором борбе против тероризма не би угрожавала грађанска права и слободе, нити се доводила у питање легитимна борба етничких заједница за националну еманципацију. Свет се, без сумње, налази пред двоструким изазовом: да пронађе најадекватнији одговор на ескалацију тероризма, али да тај одговор нема повратно негативно дејство по демократију и по светски мир, два кључна стуба савременог света.

⁴⁰ Beta-AFP | 06. 07. 2017 <http://www.blic.rs/vesti/svet/sesto-odobrenje-u-francuskoj-vanredno-stanje-produzenu-do-1-novembra/qkdg8> приступ 18.6.2017.

⁴¹ <http://www.info-ks.net/vijesti/svijet/62377/grupe-za-љudska-prava-upozorile-francuska-policija-zlostavljala-muslimane>

⁴² Beta-AFP | 06. 07. 2017 <http://www.blic.rs/vesti/svet/sesto-odobrenje-u-francuskoj-vanredno-stanje-produzenu-do-1-novembra/qkdg8> приступ 18.6.2017.

⁴³ Wilkinson, Paul, *Terorizam protiv demokratije: odgovor liberalne државе*, Golden marketing, Zagreb 2002, str. 63.

Предрасуде нису никаква реткост, а утицај широко распрострањених предрасуда је све осим занемарљив. Апсолутни фокус у борби и превенцији тероризма према оном који је своје уточиште нашао у тумачењима најмлађе монотеистичке религије није оправдан. Према подацима Института за економију и мир (*Institute for Economics & Peace*) „исламски фундаментализам није био главни узрок тероризма на западу током последњих девет година. Осамдесет процената смртности од стране наоружаних терориста у западним земљама потицало је од стране терориста који су били вођени десничарским екстремизмом,⁴⁴ национализмом и другим облицима политичког екстремизма“.⁴⁵ Иначе, када је реч о верски инспирисаном екстремизму, неопходно је знати да се фундаментализми савременог света преплићу, тако да се као тежак задатак намеће одгонетање шта је заиста верски мотивисано, а шта долази из других извора.⁴⁶ Такође, "право на предрасуде" не смеју да имају сви. Ако лаици сматрају да држава има право да ограничи законска права људима за које претпоставља да су терористи, можда им треба опростити. Међутим, ако професионални правници и правници из академских кругова не схватају да управо исправно и поштено суђење, претпоставка да је човек невин све док се не докаже супротно, контрола правосуђа и друга релевантна људска права постају нарочито значајни ако је одређена особа осумњичена или оптужена за тежак злочин па јој прети најстрожа казна, онда је ситуација алармантна: Човек се сада може наћи у озбиљној опасности само зато што га је неки представник извршне власти прогласио терористом.⁴⁷

Познато је да је основни принцип демократских правних система да се „кажњава дело, а не мишљење“. Нови приступи антитерористичком законодавству, међутим, релативизују тај принцип, јер отварају просторе широког тумачењу терористичких деликата у које се, ако је то у интересу власти, могу убрајати и различити видови опозиционе активности. Грађанска побуна, синдикалне акције, радикални захтеви за промене политичких система, чак и ако ненасилни, могу бити оглашени као терористичко деловање. Учесници ових и сличних акција могу бити прогањани и санкционисани као терористи, не због дела, већ због политичких намера. У одсуству колико-толико објективних критеријума могући су арбитрарност и „двоструки стандарди“ приликом оцењивања шта је стварно ослободилачка борба, шта је освајачки рат, шта је пуки тероризам који се продаје за ослободилачку борбу. У арбитрарним процењивањима сасвим је могуће да се поједини покрети за националну равноправност и независност огласе за терористичке организације, чиме се обесхрабрују у борби за ослободилачке циљеве.

⁴⁴ Потенцијал варијетета десног екстремизма још увек је веома значајан, и он показује тенденцију, не само да се обнавља у истим срединама, већ и да ниче на новом тлу (Суботић, М, „Одређење екстремизма“, *Војно дело*, Београд, Вол 62, бр. 3, 2010, (297-313), стр. 301, у: Суботић, М, *Екстремизам под окриљем религије*, Медија центар Одбрана, Београд, 2015.

⁴⁵ Global Terrorism Index 2015: Measuring and understanding the impact of terrorism, Institute for Economics & Peace, str. 5.

⁴⁶ Суботић, Милован, „Исламистички екстремизам као парадигма верски фундираног насиља“, *Поља геополитике, Култура полуса – посебно издање*, Нови Сад 2017. (215-230), стр. 228.

⁴⁷ Dimitrijević, V., „Terorizam i ljudska prava posle 11. septembra 2001. godine“, *Reč – časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 69/15, Beograd, 2003, (85–103), стр. 103.

Стога, одговор демократске државе на претње међународног тероризма треба да буде „чврст и храбар“, али увек у оквирима владавине закона, упозорава Вилкинсон,⁴⁸ док би претерана реакција и општа репресија могли уништити демократију“.⁴⁹ Другим речима, борба против тероризма не сме да доводи до суспендовања демократије у име њене одбране. По Вилкинсону, три су могућа елемента тог одговора: политика и дипломатија, међународно казнено законодавство и, тек на крају и под одређеним условима, употреба и војних акција. Најкраће, у одговор демократске државе треба да је уткана брига за очување демократије и за очување светског мира, а то се може постићи искључиво водећи се следећим принципима.⁵⁰ Прво, неопходни су јасни критеријуми разликовања шта је то тероризам а шта није, чиме се смањује простор за политику „двоструких стандарда“. Друго, војна сила и полицијске методе, на дужи рок, не могу бити успешна средства и методе борбе против тероризма. И коначно, треће, борба против тероризма не сме ићи на уштрб демократије. У ту борбу треба улазити не сужавањем демократије и ограничавањем људских права, већ одбраном досадашњих достигнућа и даљим развијањем демократије. Погрешно је на основу чињенице да су земље западних демократија на удару исламистичких терориста извлачити закључке о сукобу између демократских и недемократских вредности или пак о сукобу цивилизација (ислама и хришћанства).

Литература

- [1] Bauman, Zygmunt, *Intimations of Postmodernity*, Routledge, London, NewYork, 1992.
- [2] Beta-AFP, 06.07.2017. <http://www.blic.rs/vesti/svet/sesto-odobrenje-u-francuskoj-vanrednostanje-produzeno-do-1-novembra/qkdgeh8> приступ 18.6.2017.
- [3] Callaway, R., Harrelson-Stephens, J., „Toward a Theory of Terrorism: Human Security as a Determinant of Terrorism“, *Studies in Conflict & Terrorism*, 29, Routledge, London – New York, 2006, стр. 773–796.
- [4] Chossudovsky, M., *America's 'War on Terrorism'*, Pincourt, Global Research, 2005.
- [5] Dimitrijević, V., *Strahovlada: ogleđ o ljudskim pravima i državnom teroru*, Beograd, Pešćanik – Fabrika knjiga, 2016.
- [6] Dimitrijević, V., „Terorizam i ljudska prava posle 11. septembra 2001. godine“, *Reč – časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 69/15, Beograd, 2003, стр. 85–103.
- [7] Elsea, Jennifer, *Terrorism and the Law of War: Trying Terrorists as War Criminals before Military Commissions*, Congressional Research Service, Washington 2001
- [8] For whom the Liberty Bell tolls, *The Economist*, 31 August 2012.
- [9] Global Terrorism Index 2015: *Measuring and understanding the impact of terrorism*, Institute for Economics & Peace.
- [10] <http://www.info-ks.net/vijesti/svijet/62377/grupe-za-ljudska-prava-upozorile-francuska-policija-zlostavljala-muslimane>
- [11] Human Development Report, *The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World*, UNDP, 2013.

⁴⁸ Wilkinson, Paul, *Terorizam protiv demokratije: odgovor liberalne države*, Golden marketing, Zagreb 2002, стр. 212.

⁴⁹ Исто, стр. 110.

⁵⁰ Marković, Milenko, *Terorizam i teror*, Republika, Beograd, Godina XV, 2003 (306-307).

- [12] J. Шарановић, М. Суботић, „Исламистички екстремизам на Балкану и војни аспект проблема“, *Политика националне безбедности*, Београд, 2/2014. (109-135).
- [13] Kaldor, M., „Strengthening Civil Society“, Weinberg, L. (ed.), *Democratic Responses to Terrorism*, Routledge, London – New York, 2008, стр. 27–39.
- [14] Krivokapić, Boris, „Pojam ljudskih prava“, *Strani pravni život*, 1/2017, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2017, (9-20).
- [15] Laquer, W., „Terrorism“, Hughes, W. C., Meng, L. (eds), *Security Studies – A Reader*, Routledge, London – New York, 2011, (417–421).
- [16] Libicki, M., Chalk, P., Sisson, M., *Exploring Terrorist Targeting Preferences*, Santa Monica, Arlington, RAND Corporation, Pittsburgh, 2007.
- [17] Marković, M, *Terorizam i teror*, Republika, Beograd, Godina XV, 2003 (306-307).
- [18] Мијалковић, С., Бајагић, М., *Организовани криминал и тероризам*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012.
- [19] Мијалковић, С., *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011.
- [20] Murphy, D. Sean., Contemporary Practice of the United States Relating to International Law, у: American Journal of International Law, vol. 96 (2002).
- [21] Nef, J., „Terrorism and the Pedagogy of Violence: A Critical Analysis“, Nelles, W. (ed.), *Comparative Education, Terrorism and Human Security*, Palgrave Macmillan, New York, 2003, (47–62).
- [22] SECONS – група за razvojnu inicijativu, <http://secons.net/topics.php?t=34>, приступљено 17.5.2017.
- [23] Seidensticker, Ellen, *Human Security*, Human Rights and Human Development, paper presented at the Kennedy School, Harvard University, 2002.
- [24] Svensen, L, *Filozofija slobode*, Geopoetika izdavaštvo, Beograd, 2013.
- [25] Суботић, М, *Екстремизам под окриљем религије*, Медија центар Одбрана, Београд, 2015.
- [26] Суботић, М, „Исламистички екстремизам као парадигма верски финансираног насиља“, *Поља геополитике, Култура полиса – посебно издање*, Нови Сад 2017. (215-230).
- [27] Суботић, М, „Одређење екстремизма“, Војно дело, Београд, Вол 62, бр. 3, 2010, (297-313).
- [28] Taddeo, V., „U. S. Response to Terrorism: A Strategic Analysis of the Afghanistan Campaign“, *Journal of Strategic Security*, 3(2), 2010, (27–38).
- [29] United Nations Development Program, *Human Development Report*, New York, Oxford University Press, 1994.
- [30] V. Letter from Law Professors and Lawyers to the Honorable Patrick J. Leahy, 5. децембар 2001, на:<http://www.yale.edu/lawweb/liman/letterleahy.pdf>.
- [31] Видановић, Иван, *Речник социјалног рада*, Београд, 2006.
- [32] Walker, Iain; Smith, Heather J.: *Relative Deprivation: Specification, Development, and Integration*, Cambridge University Press, 2002.
- [33] „What it's like in the 6 countries on Trump's travel ban list“ <http://edition.cnn.com/2017/01/29/politics/trump-travel-ban-countries/index.html>
- [34] Wilkinson, P, *Terorizam protiv demokratije: odgovor liberalne države*, Golden marketing, Zagreb 2002.